

İSLÂM'DA PARA-KREDİ FAİZ VE ENFLASYON İLİŞKİLERİ

Dr. Hamdi DÖNDÜREN

U.Ü. İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Dr. Hamdi DÖNDÜREN

1943'te Balıkesir'de doğdu. Balıkesir İmam-Hatip Lisesini bitirdikten sonra İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü ve İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. Balıkesir Merkez Vaziliği ve Bozcaada Müftülüğü yaptı. Bir süre avukatlık yaptıktan sonra Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'ne öğretim görevlisi olarak atandı. Daha sonra aynı görevi Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü'nde sürdürdü. Halen Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslâm Hukuku Öğretim Görevlisidir.

ملخص

فيه الاستراض وإنما الديون من الفلوس مضمونة بقيمة عند أبي يوسف سواء كانت رخيصة أو غالية، تضمن بقيمة ويجب أن يحكم للعملة الورقية مثل هذا الرأي لأبي يوسف. النتيجة التي حصلت عليها يمكن أن نقول بتضمن الديون التي تجاوزت حد التأدية بقيمة ومؤنتها في زماننا.

إذا استرض رجل عشرة دراهم بدينار فأعطاه عشرة دراهم فرخصت أو غلت في زمن الرد لم يكن عليه إلا مثل عدد الذي أخذ عند أكثر الفقهاء. لأن الضمان يلزمه بالقبض والمقبوض على وجه القرض مضمون بمثله ولا يحير غلاء الدراهم ولا رخصتها. وكذلك كل ما يكال أو يوزن فالحاصل هو أن المقبوض على وجه القرض مضمون بالمثل من غير احتمال الزيادة والنقصان، وكل ما كان من ذوات الأمثال يجوز

BİRİNCİ BÖLÜM

PARA VE ENFLASYON

I- ENFLASYON TERİMİ VE KAPSAMI

Enflasyon, fert ve toplum hayatını ekonomik yönden ilgilendiren önemli bir problemdir. Lâtincede "şişme" anlamına gelen "inflatio" sözcüğünden alınmıştır. Tedavüldeki para miktarının üretim seviyesine ve mal arzına oranla ölçüsüz bir artış göstermesine "enflasyon" denir. Satınalma gücü hacminde ekonomik dengeyi bozabilecek bir şişkinlik belirttiği hâllerde enflasyonla karşılaşılmaktadır.

Enflasyonun en açık belirtisi para kıymetinin düşmesi ve fiyatların yükselmesidir. Bütün fiyatlar, enflasyondan aynı ölçüde ve aynı zamanda müteessir olmaz. Bu durum da piyasada bir takım düzensizliklere ve gayr-i mütecânis durumlara yol açar. Enflasyonist dönemlerde eşyanın toptan ve perakende fiyatlarının artış hızı birbirinin aynı değildir. Toptan eşya fiyatları sür'atle artış gösterirken, perakende fiyatların yeni şartlara uyumu genel olarak gecikmektedir. Çünkü toptancı tüccar, piyasa temayüllerine daha çok vâkıf, Elindeki stoku yenilemek gereğini duyduğu vakit, ödeyeceği fiyatı hesaplamak ve fiyatı ona göre düzenlemek fırsatına sâhiptir. Perakendeci ise, para kıymeti mefhumu ile toptancı derecesinde ilgili değildir. Ekonomik hayatın stratejik mevkiileriyle teması çok zayıftır. Fiyatı, dükkânda mevcut eşyanın mâliyetine göre ayarlamak alışkanlığındadır. Ancak paranın satın alma gücündeki düşmeler, basında yankı uyandırır, kamu oyunun ilgisini toplar ve pahalılığın hızlı bir tempo izleyeceğine dâir bir kanaat meydana getirirse, psikolojik faktörlerin etkisiyle, perakendeci de, tahminlere ve hâdiselere göre fiyatları vakit geçirmeden ayarlamak yolunu tutmaktadır⁽¹⁾.

Yine enflasyon dönemlerinde eşya tüketiminin önem kazandığı da dikkatleri çekmektedir. Halkın bir kesimi zevk ve israf peşinde koşarken, diğer kesim temel ihtiyaç maddelerinde fedakârlıklarda bulunma mecburiyeti ile karşı karşıya bırakılmaktadır. Böylece enflasyon, israf ve safâhet ile mahrumiyet ve sefaletin dirsek dirseğe yaşadığı bir durumdur⁽²⁾.

Piyasaya bol miktarda kâğıt para sürmek, ilk başta parayı basan Devlet adına önemli bir gelir kaynağı gibi görülürse de bunda ifrâta kaçış ekonomik ve toplum hayatında derin reaksiyonlar uyandırmaktadır. Bu durum, tüketim temayüllerinin artmasına neden olmakta, bunu da mal talebinin genişlemesi izlemektedir. Talep artınca fiyatlar yükselmekte ve buna bağlı olarak, ticaret erbâbı mal arzını genişletmeyi ve ellerinde fazla stok bulundurmaya menfaatlerine uygun görmektedirler. İş adamları uzun vadeli yatırımlar yerine, artan talebi karşılamak amacıyla en ucuz üretime yönelebirlirler. Ticarî muâmelelerin getirdiği dolgun kazanç, uzun vadeli sanayi yatırımlarının muhtemel gelirine tercih edilmektedir⁽³⁾.

Enflasyonun yol açtığı ekonomik problemler her devirde kendisini göstermiştir. Paranın satın alma gücünün düşmesi veya yükselmesi olayı Hz. Peygamber(S.A.S.) hayatta iken de vuku bulmuştur.

Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce'nin Enes b. Mâlik'ten rivâyet ettiklerine göre; Resûlüllâh devrinde fiyatların yükselmesi üzerine halk; "Ey Allâh'ın elçisi, bize narh koy" dediler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

"Şüpheli yok ki, fiyat tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandıran ancak Allâh'dır. Ben sizden hiç kimsenin mal ve canına yapmış olduğum bir haksızlık sebebiyle hakkını benden ister olduğu hâlde, Rabbime kavuşmak istemem"⁽⁴⁾.

Bununla karaborsacılık, aşırı para basma ve ticaret yapanların kendi aralarında gizlice anlaşması gibi müdahaleler olmaksızın, arz ve talep dengesinin kurulması ile fiyatların oluşması amaçlanmakta, ancak bu denge kuruluncaya kadar bazan fiyat yükselmelerinin görülebileceğine işâret edilmiştir.

İslâm hukukunda enflasyonla ilgili olarak daha çok "rahs=ucuzlama" ve "galâ=pahalanma" terimleri kullanılmıştır⁽⁵⁾. Tağşîş, züyûf ve süttûk terimlerinin de enflasyonla ilgili yönleri vardır⁽⁶⁾. Halk dilinde; "ucuzluk, pahalılık, paranın değer kaybetmesi, değer kazanması, paranın satın alma gücünün düşmesi veya yükselmesi" gibi sözcükler bu anlamı ifâde etmektedir.

Klasik İslâm hukuku kaynaklarında paranın değer kazanması veya değer kaybetmesi daha çok "fels ve mağşûş paralar" üzerinde söz konusu olmuş ve hükümler bu çeşit paralar için konulmuştur. Saf altın ve saf gümüşten basılan dinâr ve dirhemlerin maden

(1) Feridun Ergin, *İktisat*, Hamle Matbaası, İstanbul, s.601,602.

(2) A.g.e. a. esr., s.605,606.

(3) Ergin, a.g.e., s.604-606; Ali Şafak, "Enflasyon Olayı ve İslâm'da Getirilen Önleyici Tedbirler", *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları*, Ensar Neşr., İstanbul 1983, s.75.

(4) Ebû Dâvud, Buyû: 49; Tirmizî, Buyû: 73; İbn Mâce, Ticârât: 27; Dârimî, Buyû:13.

(5) es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, s.30.

(6) Hâzım Atıf Kuyucak, *İktisat Dersleri*, s.403.

değeriyle, piyasadaki satın alma gücü eşit olduğu için bu paralar, diğerleri kadar enflasyondan etkilenmemiştir. Bunlar, fels, mangır, mağşûş para veya kıymetli maden karşılığı basılan banknotların piyasa değerini belirlemede sağlam para vazifesi görmüşlerdir.

Biz, önce enflasyonda ağırlık noktasını teşkil eden paranın tarihî gelişimi üzerinde duracağız. Böylece, bugün kıymetli maden karşılığı bulunmayan, satın alma gücünü tamamen Devletten ve ekonominin genel gücünden alan kâğıt paranın, bu madenî paralardan hangisinin yerine kâim olduğunu düşünme imkânımız doğacaktır.

II- PARANIN TARİHİ GELİŞİMİ

A) Genel Olarak :

Eşyânın değerini ölçmeye ve serveti biriktirmeye yarayan ödeme vâsıtasına "para" denir. Ödeme vâsıtaları nakit para olabileceği gibi, arpa, buğday, tuz, bakır, demir ve benzeri misli mallar da olabilir⁽⁷⁾. Ancak bu sonuncular para sayılmaz.

Tarihin eski çağlarında alış-veriş yalnız mal mübadelesi tarzında olmuş, kârdan çok ihtiyaç duyulan maddeleri elde etmek ön plâna alınmıştır. Ancak giderek trampa'nın alış verişlerde yeterli olmadığı görülmüş ve bazı kıymetli madenlerin satış bedeli olarak kullanılması yoluna gidilmiştir⁽⁸⁾. Bunlar demir bakır, bronz, gümüş veya altından yapılmış madenî paralar olup, önceleri külçe, halka veya çubuk şeklinde tedâvül etmiştir. Bunlardan altın ve gümüşün değeri ağırlıklarına göre belirlenmiş, külçeler şekil bakımından standart hâle getirilerek, üzerlerine ağırlık ve ayar durumlarını belirten işaretler konulmaya başlanmıştır⁽⁹⁾.

Altın, gümüş veya bakırdan yapılmış ve devletin özel damgası ile damgalanmış madenî ödeme vâsıtasına "sikke" denir. Sikke, M.Ö. VII. yüzyılda Anadolu'da Lidyalılar tarafından icat edilmiştir⁽¹⁰⁾.

İslâm'dan önce arabistan'da, İran, Roma, Bizans ve Cenûbî Arabistan sikkeleri kullanılıyordu⁽¹¹⁾. Altının para birimi "miskal", gümüşün "dirhem", bakır ve madenlerden basılan paranın ise "fels" dir.

B) İslâm'ın İlk Yıllarında Para :

Hz. Peygamber devrinde sikke basılmamış ve o devre kadar tedâvülde bulunan sikkeler kullanılmıştır. Hz.Ebû Bekr (ö.13/638)'in hilâfeti kısa sürdü. O, iç düzeni sağlamaya çalışırken para işi ile uğraşacak zaman bulamadı. Bu konuya ilk eğilen Hz.Ömer (ö.23/644) olmuştur. Peygamber(S.A.S.) devrinde tedavülde üç çeşit dirhem vardı⁽¹²⁾.

Ağırlık bakımından:

10 dirhem = 10 miskal

10 dirhem = 6 miskal

10 dirhem = 5 miskal

Hz. Ömer devrinde 10 dirhem = 10 miskal üzerinden vergi talep edilince, vergi yükümlüleri bunun hafifletilmesini istediler. Halife bir bilirkişi heyeti teşkil ederek, konunun ne hazîne ve ne de halka zarar vermeyecek bir biçimde çözümlenmesini istedi. Heyet üç çeşit dirhemi toplayarak üçe böldü. Böylece ağırlık bakımından (10+6+5 = 21:3 = 7), 10 dirhem = 7 miskal ağırlığı esas alındı⁽¹³⁾.

Hz.Ömer'in bu uygulaması, para basımından çok, para ayarlaması olarak kabul edilir. Yine o devirde İran sikkeleri değiştirilmemiş, ancak İslâm ülkeleri sınırları içindeki emir ve valiler küçük değişiklik ve ilâveler yaparak sikke bastırmışlardır⁽¹⁴⁾. Hz. Ömer'den itibaren çok sayıda kişi, meselâ; Hz.Osman (ö.35/655), Muâviye (ö.60/679) ve Abdullah b. Zübeyr (ö.72/691) para basmışlardır. Bunların on tanesinin ağırlığı da 7 miskal idi. Ancak bu paralar mevzî kalmış ve ülke çapında yayılmamıştır⁽¹⁵⁾.

C) Paraya Devletin Müdâhalesi:

İslâm parasının basılarak bütün İslâm ülkesine hâkim kılınması Emevî Halîfesi Abdülmelik b. Mer-
van devrine rastlar. Abdülmelik'i para basmaya zorlayan olay şudur: Halife, Doğu Roma İmparatorluğuna gönderdiği resmî yazılara;

"De ki, Allah birdir"⁽¹⁶⁾ âyetini başlık yapar ve sonuna da Hz. Peygamber'in adını yazardı. Bu üslûba kıran Roma İmparatoru, yazılardan bunları çıkarmasını, aksi hâlde İslâm ülkelerinde tedâvül eden Roma paralarının üzerine Hz. Muhammed'in adını, müslümanların hoşuna gitmeyecek bir biçimde yazdıracağını bildirdi.

(7) es-Serahzî, a.g.e, XIV,s.2.

(8) Ergin, a.g.e,s.533-535.

(9) A.g.e,s.535,536.

(10) İbrahim Artuk, "Sikke", İ.A.,X,s.621 vd.

(11) el-Mâveridî, *Ahkâm'u's-Sultâniyye*, Kâhira 1298,s.148.

(12) Hamdi Döndüren, *İslâm Hukukuna Göre Alın Satımda Kâr Hadleri*, İnce Matbaacılık Tesisleri, Balıkesir 1984,s.64.

(13) el-Kâsânî, *Bedâi'ü's-Sanâ'î*, s.253; İbnü'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, c.II,s.522; K.Miras, *Tecrid-i Sarîh*, V,s.40; Bilmen, *İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, IV,s.121,124; M.M.Abdulhamid, *el-Ahyâlü's-Şahsiyye*, s.135.

(14) Artuk, "Sikke"İ.A.c.X,s.622.

(15) A.g.e. a.y.

(16) İhlâs.

Bu tehdit üzerine, ilmi bir heyet toplanarak, devlet adına para basılmasına ve piyasadaki yabancı paraların tedâvülden kaldırılarak değiştirilmesine karar verildi. Hazırlanan para kalıpları çeşitli merkezlere gönderilerek, basıma izin verildi. Halk, elindeki yabancı paraların darphanelere götürülüp, yeni paraya çevirtmiş ve her yüz dirhem için bir dirhem basım ücreti ödemiştir⁽¹⁷⁾.

D) Altın ve Gümüş Dışında Diğer Madenî Paralar :

1) Mağşûş Paralar:

Kendisine altın veya gümüş dışında başka madenler karıştırılmış bulunan madenî paraya "mağşûş para" denir. İki kısma ayrılır:

a) Mağlûb Gaş: İçindeki altın veya gümüş oranı yarıdan fazla olan madenî para anlamına gelir. Bunlar dînâr ve dirhem gibi değerlendirilir⁽¹⁸⁾.

b) Gâlib Gaş: Altın veya gümüş oranı yarıdan az olan madenî paralar böyledir. Mağşûş terimi daha çok bu tip paralar için kullanılır. Bunlar "fels" hükümünde paralardır.

2) Fels(Çoğulu Fülûs):

Felsler çoğu zaman ufaklık para ihtiyacını karşılamak amacıyla basılır. Bakır, nikel ve benzeri madenlerden basılmış paralardır. Klâsik İslâm hukuku kaynaklarında, paranın değeri üzerindeki tartışmalar daha çok mağşûş paralar ve felsler üzerinde cereyan ettiği için, bu iki çeşit parayı tanıtmaya çalışacağız. Felslerin kullanımı daha eski olduğu için, önce onun üzerinde duracağız. Zaten felslere uygulanan hükümler mağşûş paraya da uygulanarak, bu iki çeşit para aynı esaslarla değerlendirilmiştir.

Felsler:

Fels sözcüğü lügatte; altın ve gümüş kabîlinden olmayan para, irak dînârının binde biri ve insanların alış-verişlerde kullandığı bakırdan basılmış para, anlamlarına gelir.

İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren bakır sikkelere "fels" adı verilmiştir. Bu sözcüğün Arap diline lâtince

"follis"ten geçtiği öne sürülmüştür. İmparator I. Anastius (M.491-518)'un meskûkât nizamnâmesinde 40 nummia'lık⁽¹⁹⁾ Bizans sikkelerinin adıdır. Bizans follis'lerinin arkasında değerini gösteren M(=40) işareti vardır. Bu sikkelerin ağırlıklarının önceleri yaklaşık olarak 30 gram olması gerekirken bu miktar giderek azalmış ve müslümanların Suriye'yi fethettikleri sıralarda 5 grama kadar düşmüştür. Değişik büyüklükte olan ve "nummia" adı verilen küçük Bizans bakır sikkelerinin ayarının, VII. Milâdî yüzyıldan sonra tamamıyla bozulduğu görülür. Bu yüzden Araplar bunları sikke olarak kabul edip, tedâvüde kullanmamışlardır⁽²⁰⁾.

Müslümanlar, vezinleri hayli azaltılmış bulunan follis'leri, Suriye'nin fethinden sonra kesmeye devam etmişlerdir. Suriye için, yalnız Antakya'da sikke darbedildiği hâlde Araplar; Baalbek, Halep, Şam, Ruha(Urfa), Taberiya, Amman, Menbic, İliya-Filistin, Kinnisrin ve daha bir çok yerlerde para kesmeye mahsûs imalâthâneler kurmuşlardır. Bu ilk fels'ler önceleri, tıpkı Bizans sikkeleri tipinde, İmparator Heraklius I ve İmparator Konstantius II'nin ve sonradan halîfenin resimleri ile basılmıştır. Arkalarında kıymetini gösteren M işareti ve daha sonra, arapça yazılar giderek artmıştır. Bir kaç basamak üstüne dikilmiş bir kaç şekli vardır⁽²¹⁾.

İslâm âleminin en eski, ilk bakır sikkesi 638 M. tarihlerinde Şam'da basılmış olan bir fels'dir. Emevî Halîfesi Abdülmelik tarafından konulan ve 77/696 tarihinde tamamlanmış bulunan "Meskûkât Nizamnâmesi"nde fels'den söz edilmemiş, ancak bakır sikkeler için de arapça yazı kullanılmasının gereği belirtilmiştir. Yine İslâm Ansiklopedisi'nde verilen bilgiye göre felsler, Araplar tarafından mutlak kıymetli bir sikke gibi değil, ancak kesirleri tamamlamak için, bir ufaklık para olarak telakki edilmiştir. Fels basımı hükümdarlık hukukundan sayılmadığı için, vâililer ile mahallî yöneticiler bu konuda tamamıyla serbest bırakılmıştır. Bu yüzden fels'in kıymeti ile vezin ve tipi basıldığı şehre göre değişir, dînâr ve dirhem gibi hılâfet ülkesine dâhil bütün beldelerde serbestçe tedâvül etmezdi⁽²²⁾. Fels'in satın alma gücünde şehirler arasında bile değer farkı meydana geldiği için Hanevîler bunda "fazlalık ribâsı (ribe'l-fadl)"nın cereyan etmeyeceği, ancak nesîe ribâsının⁽²³⁾ cereyan edebileceği görüşünü benimsemiştir. İmam Muhammed

(17) K.Miras, a.g.e., V, s.49.

(18) İbn Âbidîn, *Tenbihu'r-Rukud alâ Mesâill'in-Nukûd* (Risâle), *Resâilu İbn Âbidîn*, İst.1319/1901, II,s.61,62; Ali Haydar, *Duraru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, I,s.239.

(19) Nummia: Lâtince kökenli bir sözcük olup, "Nummulaire", petite monnaie-Akçe, maden para, ufaklık ve genel olarak para anlamlarına gelir. Bkz. Petit ROBERT I,Paris 1957,s.1289.

(20) R.S.Poole,W.H. Valentine, "Fels" mad., I.A.,V,s.539.

(21) I.A.,V,s.539.

(22) A.g.e.,a.y.; M.Zeki Pakalın, "Fülûs", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I,s.636,637.

(23) Ribe'l-fadl: Fâize tâbi olan malların kendi cinsleriyle fazla olarak trampa edilmesi. 5 gr. altının peşin olarak 7 gr. altınla trampası gibi. Ribe'n-nesîe: Fâize tâbi olan malların kendi cinsleri veya aralarında ortak fâiz illeti bulunan başka cins bir malla veresiye değiştirilmesidir. 1 gr. altının veresiye 1 veya daha fazla gr. altınla trampası gibi.

(24) el-Kâsânî, *Bedâiyu's-Sanâ'i*, V,s.185.

(ö.189/805)'e göre tedâvülde bulunan fels'lerde rîbânın her çeşidi cereyan eder⁽²⁴⁾.

48 fels'in 1 gümüş dirheme eşit tutulacağını belirten bazı alâmetler varsa da, gümüş sikke ile bakır sikke arasında hiçbir vakit kanunî bir nisbet konulmadığı anlaşılmaktadır. İki maden arasındaki kıymet oranı dâima hâlin icaplarına ve halkın bunları alışverişlerinde kullanmalarıyla oluşan satın alma gücüne göre tayin edilmiştir.

Mısır'ın fels'leri için 1 krattan 30 a kadar hatta daha fazla ağırlıkta "cam vezinler" kullandığı ve bunların fels basımında tatbik edildiği düşünülürse, hatıra gelebilecek her büyüklükte fels'ler basıldığı ortaya çıkar⁽²⁵⁾.

Bu duruma göre, çok çeşitli fels'lerin aynı şehirde veya beldeler arasında farklı satın alma güçlerine sahip olması tabiidir. Ağırlıkları aynı olsa bile, değişik şehir ve beldelerde farklı nominal bir değer kazanması sebebiyle, 1 felsin 2 felse denk hâle gelmesi mümkündür. Bu yüzden, Hanefîler 1 felsin 2 fels karşılığında satılabileceği görüşünü benimsemişlerdir. Ancak İmam Muhammed aksi görüştedir⁽²⁶⁾. Felslerin doğrudan doğruya semen sayılmayıp, hangi çeşidi para yerine kullanılacaksa, onu belirleme ile müayyen hâle geleceği esasî standart olmamaları yüzündendir.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKU KAYNAKLARINDA ENFLASYON

I- FELSLERİN EKONOMİK HAYATTAKİ YERİ VE DEĞERİ

Enflasyonun kaynaklarda daha çok "rahs" ucuzluk, "galâ" = pahalılık anlamına gelen iki terimle ifade edildiğini yukarıda belirtmiştik. Paranın değeri problemi, temel kaynaklarda alım-satım, sarf ve karz gibi konular içinde yer almıştır. Biz aşağıda, İslâm hukukçularının bu konudaki görüşleri ve uygulamadan verdikleri örnekler üzerinde duracağız.

A) Felslerle Alım-Satım ve Ödünç (Karz) Akdî:

Ebû Hanîfe (ö.150/767)'ye göre felsleri ödünç (karz) olarak alan kimse, zimmetinde bunların mislini

borçlanmış olur. Bu arada felsler tedâvülden kalksa bile mislini ödemek yeterlidir. Geri verinceye kadar, feslerin satın alma gücünün düşmesi veya yükselmesi nazar-ı dikkate alınmaz. Başka bir deyimle enflasyon farkı ödemek gerekmez. Çünkü felslerin ödünç verilmesinin câiz olmasının sebebi, semenlik sıfatı itibarıyla değil, misli olması yüzündendir. Ölçü veya tartı yahut standart olup da sayı ile satılan bütün misli mallarda ödünç(karz)'ün câiz olmasının sebebi de budur⁽²⁷⁾.

el-Mebsût adlı İslâm hukuku kaynağında verilen örnekler:

1) Bir kimse dirhem 1/6'sına (dânık) veya yarısına denk olan felsleri ödünç alsın, bu felslerin satın alma gücünde, dirheme göre düşme(rahs) veya yükselme(galâ) meydana gelse, bu kimseye sadece ödünç aldığı mislini vermek gerekli olur. İlâve bir şey verilmesi gerekmez. Çünkü ödünç alanın borçlanması () kabzla meydana gelir. Kredi (karz) yoluyla kabzedilen bir şey, kıymetiyle değil, misliyle borçlanılmış olur.

2) Bir kimse diğerinden, dirhem 1/6'sı tutarında buğdayı ödünç olarak istese, diğeri; dirhem 1/4'ü tutarında buğday verse, ödünç alanın kabz durumu esas alınarak, dirhem 1/4'ü tutarındaki buğdayın mislini vermesi gerekir. Burada, dirhem 1/6'sı tutarındaki buğdayla ilgili konuşmaya itibar edilmez.

3) Bir kimse, diğeri; "Bana, bir dînâr tutarında olan on dirhem gümüşü ödünç ver", dese, diğeri on dirhem gümüşü ödünç verse, ödünç alana, kabzettigi on dirhem sayısınca misli gerekli olur. Ödeme gününe kadar dirhem satın alma gücündeki düşme veya yükselmelere itibar edilmez. İşte bütün ölçü veya tartı ile satılan mallarda hüküm böyledir. Ödünç (karz) akdî câiz şartlara bağlanmadığı gibi, onu fâsid şartlar da bâıl kılmaz. Bunun bir sonucu olarak, ödünç alınan şey yerine, başka bir şeyi verme şartı geçersizdir. Ödünç alanın, kabzedilen mislini vermesi yeterlidir⁽²⁸⁾.

B) Ödünç(Karz) Vermeye Elverişli Olan Şeyler:

1) Hanefîlerin Görüşü:

Misli olan her şeyin karz olarak verilmesi mümkündür. Bunlar üç kısma ayrılır:

a) Ölçü ile satılanlar(mekîlât):Belirli bir kapla ölçülerek alınıp satılan mallar bu bölüme girer. Buğday, arpa, mısır, gaz ve zeytinyağ böyledir.

b) Tartı ile satılanlar(mevzûnât):Ağırlık ölçüleri eli alınıp satılan şeylerdir. Demir, bakır, çimento, tuz gibi maddeler bu kabildendir.

(25) İ.A., a.y.

(26) *el-Mevsıl, el-İhtiyâr li Ta'îlîl'l-Muhtâr*, II, s.31.

(27) *es-Serahsî, el-Mebsût*, XIV, s.29,30,31.

(28) *A.g.e.*, XIV, s.30.

c) Sayı ile satılanlar (adediyyât-ı mütekâribe): Biri diğeri ile aynı büyüklükte olduğu başka bir deyimle standart bulunduğu için sayı ile alınıp satılan şeyler bu çeşide girer. Bunlar tek tek alındıklarında aralarında kıymet farkı bulunmaz.

Ölçü, tartı veya sayı ile satılmayan mallara "kıyemî mal" denir. Hayvan, halı ve gayr-i menkuler böyledir. Bunların çarşı ve pazarda misli bulunmaz, bulunsada fiyatça farklı olur.

Hanefîlere göre, kıyemî olan malların ödünç(karz) verilmesi câiz görülmemiştir. Çünkü, bunların mislini geri vermek güçtür⁽²⁹⁾.

2) Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlerin Görüşü:

Bu hukukçulara göre, kendisi üzerinde selem akdi (para peşin mal veresiye) yapılması sahîh olan şeylerin ödünç verilmesi de câizdir. Bu, misli olabileceği gibi kıyemî mallardan da olabilir. Hayvan da bunlar arasındadır.

Delil, Hz. Peygamber(S.A.S.)'in uygulamasıdır. Ebû Râfi' şöyle rivâyet etmiştir: "Resûlullah(S.A.S.) iki yaşlarındaki bir deveyi () ödünç aldı"⁽³⁰⁾. Hayvanlar ne ölçü ve ne de tartı ile satılmayan mallardandır. Hanefîler Ebi Râfi' hadisinin mensûh olduğu ve kıyemî malların karz olarak verilemeyeceği görüşünü benimser.

Kendisinde selem akdi caiz olmayan mücevherât vb. şeylerin karz olarak verilmesi de câiz değildir. Çünkü karz, mislin geri verilmesini gerektirir. Benzer nitelikleri tesbit edilemeyen veya nâdir olan şeylerin mislinin geri verilmesi güç olur⁽³¹⁾.

C) Yarar Sağlamak Amacıyla Yapılan Karz Akdi:

Hanefîlerin meşhur görüşüne göre, ödünç verenin yararlanması şart koşulan her karz akdi caiz değildir. Eğer yararlanma şart koşulmamışsa veya karz akitlerinde ödünç verenin yarar sağlaması örfleşmiş (müteâref) değilse bunda bir sakınca yoktur. Bu duruma göre, bir kimse ödünç aldığı parayı geri verirken, kendi arzusu ile biraz fazla verse, önceden şart koşulmadığı ve bu konuda örf hâline gelmiş bir alışkanlık da bulunmadığı için câiz olur. Hatta bu, borcunu en güzel şekilde ödeme sağlayacağı için mendûb kabul edilmiştir⁽³²⁾.

Ödünç verene, hediye vermenin hükmü de böyledir. Eğer hediye şart koşularak verilmişse tahrimen mekrûh olur⁽³³⁾.

Şâfiî ve Hanbelîlere göre, menfaat celbeden karz câiz olmaz. Meselâ; bir kimseye, evini kendisine satması şartıyla 1 milyon lira ödünç vermek gibi. Daha fazlasını geri almak üzere ödünç vermek de böyledir.

Delilleri hadistir.

Resûlullah(S.A.S.) şöyle buyurmuştur:

"Hem ödünç(alıcıdan ödünç istemek), hem satış ve bir satış içinde iki şart helal değildir"⁽³⁴⁾.

Ashâb-ı kirâmdan Ubey b. Ka'b, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'dan rivâyet edildiğine göre onlar:

"Menfaat celbeden her çeşit karzı yasak kabul etmişlerdir"⁽³⁵⁾. Çünkü karz akdi, dostluk ve Allah'a kulluk amacıyla, başka bir deyimle ekonomik bakımdan sıkıntıda bulunanlara yardımcı olmak ve karşılığını âhirette beklemek amacıyla yapılır. Onda bir menfaat şart koşulursa, karz akdi mu'teber olur. Şart ise lağv olunur. Menfaat nakit para olsun, ayn olsun, az veya çok olsun müsâvidir.

Ancak, önceden şart koşmaksızın ödünç para geri verilirken ilâve yapılırsa, veya bir teşekkür olarak evini ödünç verene satsa, bunda bir sakınca bulunmaz.

Delil, Ebû Râfi'(R.A.)'ın Hz. Peygamber(S.A.S.)'den naklettiği şu hadistir: Ebû Râfi' şöyle der:

"Resûlullah, bir adamdan 2 yaşlarındaki bir deveyi ödünç olarak aldı. Sonra, bana zekât develerinden 2 yaşlarında bir deve seçerek alacaklıya vermemi emretti. Ben; develer arasında 6 yaşlarında, daha kıymetli deveden başkasına bulamıyorum, diye cevap verdim. Bunun üzerine Allah'ın elçisi şöyle buyurdu:

-Onu, ödünç aldığım kimseye ver. Şüphesiz sizin en hayırlınız borcunu en güzel şekilde ödeyeninizdir"⁽³⁶⁾.

Câbir b. Abdilâh'dan şöyle dediği nakledilmiştir: "Benim Rasûlullah(S.A.S.)'de bir hakkım(alacağım) vardı. Bana bunu ziyâde ederek ödedi"⁽³⁷⁾.

(29) es-Serahsî, a.g.e., XIV, s.31; İbn Âbidîn, Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr, IV, s.179,195.

(30) Muslim, Musâkât: 118; Ebû Dâvud, Buyû: 110; Tirmizî, Buyû: 73.

(31) İbn Kudâme, el-Muğnî, IV, s.314.

(32) es-Serahsî, el-Mabsût, XIV, s.35.

(33) İbn Âbidîn, a.g.e., IV, s.182.

(34) Buhârî, Buyû: 73; Tirmizî, Buyû: 19.

(35) İbn Kulâme, el-Muğnî, IV, s.319; el-Beyhakî, Sunen, V, s.349,350. Beyhakî bu hadîse "Munker" der.

(36) 30.dip nottaki kaynaklar ve İmam Mâlik, el-Muvatta'; II, 168.

(37) Muslim, Musâkât: 120. şeykânî, Neylül-Evtâr, V, s.231.

Aslında, menfaat celbeden karz yasağı Zey-lâ'nın *Nasbu'r-Râye*'de tesbit ettiği gibi herhangi bir hadîse dayanmaz. Bunu, şart koşulan veya örf hâline getirilen menfaatlerle ilgili olarak düşünmek mümkündür⁽³⁸⁾.

Mâlikîlere göre, başkasına ödünç verenin, ödünç verdiği kimseden herhangi bir şekilde yarar sağlaması câiz değildir. Ancak normal dostlar arasındaki ikram ve hediyeleşmeler, borç münasebetleri olsa da zarar vermez.

Borcu ödeme sırasında verilen fazlalığa gelince, Mâlikîler bunu iki kısma ayırarak değerlendirmiştir:

1) Borç, satım akdinden doğmuşsa; fazlalık mutlak olarak câizdir. Ödenen miktar, sıfat veya miktar bakımından daha fazla olsun, va'desinde, va'deden önce veya sonra olsun müsâvidir.

2) Borç, karz akdinden doğmuşsa; fazlalık şart koşulmuş veya va'dedilmiş yahut âdet olmuşsa mutlak olarak câiz değildir. Şart koşulmamış, va'd ve âdet dahil yoksa fazlalık ittifakla câizdir.

Delil, Hz. Peygamber(S.A.S)'in 2 yaşlarındaki deveyi ödünç alarak bunun yerine daha güzel bir deveyi vermesidir⁽³⁹⁾.

D) Felslerin Satın Alma Gücündeki Değişmeler :

1) Satın alma Gücünün Tamamen Ortadan Kalkması:

Bu, felslerin tedâvülden kalkmasıyla meydana gelen durumdur. "Kesâd" terimiyle ifade edilir. Bunu, satım akdinde ve karzda olmak üzere iki kısımda değerlendireceğiz:

a) Satım akdinde:

Felsler, dirhem karşılığında satın alınsa, henüz bunlar kabzedilmeden tedâvülden kalkmış bulunsun, akit bâtil olur. Teslim alınan dirhemlerin de geri verilmesi gerekir.

Hanefîlerin bu konuda dayandıkları temel düşünce şudur: Burada felsler satım akdine semenlik sıfatıyla girer. Tedâvülden kaldıkları sürece bu böyledir. Tedâvülden kalkınca semenlik sıfatları yok olur. İvazlardan birisi ortadan kalkınca da akit bâtil olur. Felslerde semenlik sıfatı, eşya(mallar) da "mallık sıfatı" gibidir. Eğer kabzdan önce, mebi'in helâk olma-

si veya şıranın alkolleşmesi gibi sebeplerle, bir şey mal olmaktan çıkarsa, akit fâsid olur. Bu da onun gibidir⁽⁴⁰⁾.

b) Ödünç(karz) akdinde:

Ebû Hanîfe'ye göre, bir kimse 10 felsi ödünç olarak alsın, sonra bu felsler tedâvülden kalksa, ödünç alan kimse mislini vermekle borçtan kurtulmuş olur. Çünkü o, zimetinde kabzetmiş olduğu felslerin mislini borçlanmıştır. Zâten ancak bunları teslim gücü yeter.

Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre, bu kimsenin felslerin gümüş karşılığı olan kıymetini ödemesi gerekir. Bu iki imam "istihsan" prensibine dayanır. Çünkü ödünç alan, kabzettığının mislini borçlanmış olur. Kabzolunan fülus olup, semendir. Tedâvülden kalkınca, semenlik sıfatı da yok olur. Burada satım akdi deliline dayanılmıştır. Borçlandığı şeyin mislini vermekten âciz kalan kimse, onun kıymetini borçlanmış olur. Yine bunun gibi misliyâtta bir şey ödünç alınsa, insanların ellerinde bunun misli kalmasa, kıymetiyle borçlanma olur⁽⁴¹⁾.

2) Satın Alma Gücünün Düşmesi veya Yükselmesi :

a) Ebû Hanîfe'nin Görüşü:

Felsler dirhem karşılığında satıldıktan sonra henüz teslim edilmezden önce, satın alma gücünde düşme veya yükselme meydana gelse, satım akdi fâsid olmaz. İnsanların felslerle muâmele yapmaya devam etmesi sebebiyle semenlik sıfatı yok olmaz. Satın alma gücündeki değişimler yüzünden bedel yok olmuş sayılmaz. Ayıplı hâle gelmiş de bulunmaz. Bu durumda alıcı, mevcûd dirhemleri alır ve muhayyerlik hakkına da sâhip olmaz⁽⁴²⁾. Sadece, halkın felslere rağbetinin azalması sebebiyle, değişiklik doğmuş olur. Satım akdinde olduğu gibi sonradan meydana gelen bu değişikliğe itibar edilmez⁽⁴³⁾. İmam Ebû Yûsuf'un ilk görüşü de böyledir⁽⁴⁴⁾.

b) Ebû Yûsuf'un İkinci Görüşü:

Ebû Yûsuf'un ikinci görüşüne göre, felslerin ve aynı hükme tâbi bulunan mağşûş paraların satın alma gücünde meydana gelebilecek değişimler, borçların ödenmesinde dikkate alınır. Satın alma gücündeki düşme veya yükselme hâlinde, borç satım

(38) ez-Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî fi Uslûbihi'l-Cedîd*, I, s.504.

(39) Müslim, Musâkât: 118; Ebû Dâvud, Buyû: 110; Tirmizî, Buyû: 73.

(40) es-Serahsî, a.g.e., XIV, s.26; İbnü'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, s.385 vd.

(41) es-Serahsî, a.g.e., a.y.

(42) A.g.e., a.y.

(43) A.g.e., XIV, s.29,30.

(44) İbn Âbidîn, *Tenbihu'r-Rukûd alâ Mesâil'in-Nukûd*, II,52, Beyrut (Tarihsiz).

(45) İbn Âbidîn, *Tenbihu'r-Rukûd alâ Mesâil'in-Nukûd*, Mecmuatu'r-Resâil, cz.II,52. *el-Fetâvâ'l-Bezzâziye* (Hindiyeye kenarında), IV, s.510.

(46) İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, s.24.

akdinden doğmuşsa akit tarihi, karz akdinden doğmuşsa kabz tarihi esas alınarak, gümüş hesabıyla ödeme yapılır. Kendisiyle fetvâ verilen (müftâ bih olan) görüş budur⁽⁴⁵⁾. Bu duruma göre Ebû Yûsuf'un ilk görüşünden rücu ettiği anlaşılmaktadır⁽⁴⁶⁾.

Ebû Yûsuf'un değerleme tarihi için dayandığı delil şudur: Bir kimse, misli ofan bir malı telef etse, insanların elinde bu şeyin misli tükenmiş bulunsa, itlâf tarihindeki kıymeti üzerinden tazmin etmesi gerekir. **İmam Muhammed** değerleme için, bu malın insanların elinde bulunduğu son günü esas alır⁽⁴⁷⁾.

Ebû Yûsuf'un, satın alma gücünün düşmesi veya yükselmesi konusundaki bu görüşü, yalnız fels veya mağşûş paralarla ilgili olmayıp, ölçü veya tartı ile satılan bütün misli malları da kapsamına alır. Meselâ; ölçü veya tartı ile alınıp satılan bir malı, ödünç olarak alan kimse, daha sonra fiyatların düşmesi veya yükselmesi yüzünden kıymeti değişse, kabz günündeki kıymeti üzerinden ödeme yapması gerekir. Fetvâya esas olan da bu görüştür⁽⁴⁸⁾.

Bu duruma göre **Ebû Yûsuf**'un yalnız fels ve mağşûş paralarda enflasyon farkını kabul ettiği, diğer misli malları da bu hükmetâbi tuttuğu anlaşılmaktadır. Ancak altın (dînâr) veya gümüş (dirhem) para ile yapılan satım veya karz muâmelelerinden doğan borçlarda, bu paraların satın alma güçlerinde düşme veya yükselmeler meydana gelse bile, ancak fazla bir şey talep edemez. Bu konuda icmâ (ittifak) vardır. **Ebû Yûsuf**'un görüşü altın veya gümüş paralarla yapılan muâmeleleri kapsamına almamaktadır. **İbn Âbidîn** bu noktayı özellikle belirtmiştir⁽⁴⁹⁾.

c) Şâfiîlerin Görüşü:

Ödünç alınan paranın değeri düşse veya yükselse yahut bu para tedâvülden kalsın mislinin ödenmesi gerekir. Karz mübâdeleli bir akit olmadığı için, ödünç alınan şey misliyle borçlanılmış olur. Burada, misliyle ödeme, alacaklının hakkına daha yakındır. Para da misli olduğuna göre, eğer mislini bulup ödemek mümkün olmaz veya satın alma gücünü tamamen kaybetmiş bulunursa, bu takdirde kıymetini ödemek gerekir⁽⁵⁰⁾. Şâfiîlerden, ödünç alındığı gündeki kıymetinin ödenmesi gerektiği görüşü rivâyet edilmişse de bu nakil zayıftır⁽⁵¹⁾. Başka bir deyimle Şâfiîler enflasyon farkı konusunda Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.

d) Hanbelîlerin Görüşü:

Hanbelîlerin, ölçü veya tartı ile alınıp satılan şeylerin ödünç verilmesi hâlinde sonradan meydana gelecek fiyat değişiklikleri konusunda iki görüşü vardır:

aa) Ödünç alan, bunların ödünç alma günündeki kıymetini öder. Çünkü fiyat değişimleri sebebiyle bunların tam misli yoktur. Bu yüzden, ödünç alan kimse, itlâf ve gaspta olduğu gibi bunların kıymetini borçlanmış olur.

bb) Mislini geri vermesi gerekir. Çünkü Hz. Peygamber bir adamdan 2 yaşlarında bir deveyi ödünç (karz) olarak almış ve bunun mislini geri vermiştir⁽⁵²⁾.

E) Ödünç(Karz) Akdinde Va'de ve Fâiz İlişkisi :

İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre, karz akdinde şart koşulacak va'de geçerli değildir. Meselâ; 100.000 lirayı, 6 ay sonra geri almak üzere bir kimseye ödünç veren, ihtiyacı olduğu takdirde bunu daha önce de talep edebilir. Başka bir deyimle, karz akdi peşin olarak meydana gelmiş olur. Aynı cinsten olan iki şeyi peşin satmak anlamındadır. Nesie ribâsını engellemek için, va'denin bağlayıcı olması esas kabul edilmiştir. Karz akdi diğer bir yönüyle teberra niteliğindedir. Ödünç verenin, bedeli derhal isteme hakkı doğar. Çünkü bu, misliyatla mislini geri vermeyi gerektiren bir akit olduğu için, bedeli peşin olarak isteme hakkı doğar. Ancak ödünç veren, ödünç alana yardımcı olmak amacıyla, geri istemeyi geciktirir⁽⁵³⁾.

Karz muâmelesinin borçlar arasında özel bir durumu vardır. Şöyleki; her ödünç(karz), bir borç(deyn)'tur. Fakat her deyn bir karz değildir. Meselâ, bir kimseden 10.000 lira ödünç almak, bir karz olduğu gibi aynı zamanda bir borç(deyn) dir. Fakat, satılan veya kiraya verilen yahut da gasbedilen bir malın bedeli ise, borçlunun zimmetinde bir deyndir. Fakat karz değildir. Diğer borçlar için şart koşulacak va'de mu'teber olup, va'de tarihi gelmedikçe talep edilemez. Fakat karz hakkındaki va'de mu'teber değildir. Ancak karzda va'de vadedilmiş olursa, buna uymak ahlâk bakımından mendûbdur. Hukuk bakımından süre bağlayıcı değildir⁽⁵⁴⁾.

İmam Mâlik'e göre, karz akdinde belirlenecek süre mu'teberdir. Delil, Hz. Peygamber(S.A.S)'in şu

(47) es-Serahsî, el-Mebsût, XIV s.30.

(48) Ömer Nasuhi Bilmen, İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu, IV,s.96.

(49) İbn Âbidîn, Resâil, II,s.63,64.

(50) İbn Hacer el-Heytemî, Tuhfetu'l-Muhtâc, c.II,s.381-384; er-Ramî, Nihâyetu'l-Muhtâc, IV,s.228 den naklen A.Bayındır, a.g.e., s.36.

(51) el-Heytemî, a.g.e., II,s.161; el-Cezîrî, a.g.e., III,s.279, Mısır.

(52) Muslim, Müsâkât: 118,119; Ebû Dâvud, Buyû': 110; Tirmizî, Buyû': 73; Nesâî, Buyû': 64; İbn Mâce, Ticârât: 62; es-Serahsî, el-Mebsût, XIV,s.32.

(53) İbn Kudâme, el-Muğnî, IV,s.254,318.

(54) Bilmen, a.g.e., VI,s.94-95.

hadisidir:

"Müslümanlar, belirledikleri şartlara uyarlar"⁽⁵⁵⁾.

Taraflar, karz akdini devam ettirme veya karşılıklı rıza ile akdi bozma (ikâle) yetkisine sâhip olduklarına göre, va'de belirleme yetkisine de sâhip olurlar⁽⁵⁶⁾.

F) Karz ve Nesîe Fâizî :

Fâize tâbi bulunan malların, kendi cinsleriyle veya aralarında ortak fâiz illeti olan başka cins bir malla veresiye olarak değiştirilmesidir. 1 gr. altını veresiye olarak 2 gr. altınla veya 1 gr. altını veresiye 1 gr. altınla yahut 1 ölçek buğdayı veresiye 2 ölçek arpa ile değiştirince nesîe (veresiye) ribâsı meydana gelir. Bunların mübâdelesini peşin olarak yapmak gerekir.

Hiz. Peygamber (S.A.S) bir hadîsinde şöyle buyurur:

"Altın karşılığında altın, gümüş karşılığında gümüş, buğday karşılığında buğday, arpa karşılığında arpa, hurma karşılığında hurma ve tuz karşılığında tuz, misli misline ve birbirine eşit olarak peşin satılırlar. Bunların cinsleri farklı olursa dilediğiniz gibi peşin olarak satınız"⁽⁵⁷⁾.

Müslim, buhadîsi Ebû Saîd isnâdiyle nakletmiştir. Sonunda şu ilâve vardır:

"Herkim fazla verir veya fazla alırsa şüphesiz o ribâ yapmıştır. Bu konuda veren ve alan müsâvidir"⁽⁵⁸⁾.

İlk hadisten, fazlalık olmasa bile, fâize tâbi olan maddelerin veresiye mübâdelesinde ribânın cereyan edeceği anlaşılmaktadır.

Karz da bir yönüyle veresiye mübâdele olduğuna göre, veresiye (nesîe) ribâsının cereyan etmeme sebebi nedir? Meselâ; 10 gr. altını 6 ay sonra misli olan 10 gr. altın karşılığında mübâdele etmekle, ödünç (karz) olarak vermek ve yine 6 ay sonra geri almak arasında ne fark vardır? İkisi arasında şu fark dikkati çekiyor: Karzda va'de söz konusu olmaz, şart koşulsun bile uymak gerekmez. Ayrıca karz, bir ihtiyaca mebnî istenir ve yardım amacı ile verilir. Va'deli mübâdelede ise süre bağlayıcı olur. Karz, başlangıçta teberru niteliğindedir. Ödünç veren için bedelini derhal isteme hakkı doğar. Çoğunluğun görüşü bu yöndedir. Yalnız İmam Mâlik karzda da va'denin bağlayıcı olduğunu söyler. Delil "Müslümanlar, belirledikleri şartlara uyarlar." hadîsidir.^(58/a)

II- KÂĞIT PARANIN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

A) Tarihçe:

Altın ve gümüşten sürekli olarak para basma, hammadde temininde bazı güçlükler meydana getirince, basımı, korunması ve taşınması kolay olan kâğıt para uygulamasına geçilmiştir. Banknot ve kâğıt paranın niteliklerini anlamak için kısaca tarihçesinden söz edeceğiz.

İnsanlık âlemi çok eski çağlardan beri, madeni paralar olmadan da ekonomik hayatın yürüyebileceğini anlamıştır.

J.Dobretsberger⁽⁵⁹⁾, Mısır'da M.Ö. 1600 yıllarında banknot tedâvül ettiğini söyler⁽⁶⁰⁾. Bu ülkede devlet hazîne ve depolarının emânet kabul etmesi usûl-dendi. Halk, elindeki altın, mücevherât veya hububatı saklamak üzere buralara tevdi eder ve kendilerine emânet bıraktıkları şeyin değerini belirten bir makbuz verilir. Elinde böyle bir makbuz olan kimse, belge üzerinde yazılı cins ve miktardaki malı dilediği zaman çekebilirdi. Ticâretle uğraşanlar bu makbuzları mal ve para yerine kabul ediyorlardı. Hatta bu belgeler Fenike ve Mezopotamya'da da tedavül ediyordu⁽⁶¹⁾.

Milâdın ilk yüzyılında Çin'de, daha sonra İtalya'da ve XVI nci yüzyılda Hollanda'da temsilî paralar çıkarılmıştır. Ancak banknotun yaygınlaşması XVII nci yüzyılda İngiltere ve İsveç'te cereyan eden uygulamalarla olmuştur. Bu ülkelerde, resmî darphâneler kendilerine bırakılan altın ve mücevherâtı emânet olarak muhafaza ediyorlardı. Ancak, devlet, mâlî sıkıntılar yüzünden bu güveni kötüye kullanınca, sarraflar teşkilâtlandılar ve halkın elindeki kıymetli eşyayı da saklamaya başladılar. İşte, sarrafların emânet bırakanlara verdiği "Goldsmith's notes" denilen makbuzlar, para yerine kullanılan ilk yazılı belgelerdir⁽⁶²⁾.

Daha sonraki yüzyıllarda bizzat devlet veya yetki verdiği müessese banknot çıkarma işini sürdürmüştür. Önceleri basılan paranın altın karşılığı tam olarak bulundurulurken, giderek karşılık oranları azaltılmış, hatta Avusturya, Danimarka ve Hindistan gibi bazı ülkeler yüz milyonlar değerindeki bir altın stokunu merkez bankalarında hareketsiz olarak tutmaktansa, ülke parasını, yabancı dövizlerden birisine bağlamayı uygun görmüşlerdir. Bu ülkelerin dış ödeme-linden büyük bõr bölümü, Sterling ile cereyan ettiği

(55) Buhârî, İcâre: 14,50.

(56) İbn Kudâme, el-Muğnî, IV, s.315; es-Şîrâzî, el-Muhezzeb, I, s.303.

(57) Müslim, Musâkât: 82.

(58) Müslim, Musâkât: 82.

(58/a) Buhârî, İcâre: 14,50; Bilgi için bkz. İbn Kudâme, a.g.e., IV, s.315; es-Şîrâzî, a.g.e., I, s.303.

(59) Avusturyalı bir ekonomi profesörü olup, bir ara İ.U. İktisat Fakültesi'nde hocalık yapmıştır.

(60) Feridun Ergin, İktisat, s.569.

(61) A.g.e. a.y.

(62) Ergin, a.g.e., s.560,570.

için, paralarını Sterlinge göre ayarlamak çıkarlarına uygun düşüyordu. Adı geçen ülkeler, döviz ihtiyatını teşkil eden nakdî sermayeyi Londra piyasasında işletmek ve ödemelerini bu şehirdeki keşide edilen çek ve poliçelerle yapmak yolunu tuttular⁽⁶³⁾.

B) Osmanlılarda Kâğıt Para Uygulaması:

Kâğıt para basıp tedâvüle çıkarmak, devlet masraflarını karşılamak üzere başvurulabilecek en kolay yoldur. Çünkü çok az tutan kâğıt, mürekkep ve işçilik harcamalarına karşılık devlet büyük bir ödeme gücü elde eder. Ancak bu durumda devlet, paranın kıymetine hâkim değildir. Kâğıt para basımı kötüye kullanılınca, piyasaya ihtiyacın üstünde para çıkar ve giderek paranın satın alma gücü düşer. Para miktar olarak çoğalınca halkın tüketim meyli artar. Mala olan talep çoğalır ve bunu fiyatların yükselmesi izler. Para konusunda devlet, miktardan kazandığını kıymet ve itibardan kaybeder. Osmanlılarda kâğıt para uygulamasına 19 ncü yüzyılın ortalarından itibaren başlanmıştır. Ancak bu, madenî paralarla birlikte tedâvül etmek üzere kısmî kâğıt para uygulaması niteliğindedir.

Osmanlılarda ilk kâğıt para, 1840 M. tarihlerinde, Sultan Abdülmecid'in ikinci saltanat yılında "Kâime-i Mu'tebere-i Nakdiye" adı ile tedâvüle çıkarılmıştır. Bu paralar, karşılığı 8 yıl sonra ödeneceği ahhüt olunan, %8 faizli birer tahvil niteliğinde idiler⁽⁶⁴⁾. Bu tahviller el yazısı ile yazılmış, ancak taklitlerinin çıkması üzerine tedâvülden kaldırılarak, yerine matbûları çıkarılmıştır. Bundan sonra bir defa daha %6 faizli kâimeler (tahviller) çıkarıldıktan sonra, faizli kâime çıkarma işi terk edilerek, faizsiz kâğıt para uygulamasına geçilmiştir⁽⁶⁵⁾.

Diğer yandan İngiliz ve Fransız sermayesi ile kurulan Osmanlı Bankası'na 1863 tarihinden itibaren banknot çıkarma yetkisi verilmiştir. Banka, çıkardığı banknotlara önceleri %50, sonra %33 oranında altın karşılık bulundururken, 1895 yıllarında banknotları altınla ödeyememek durumuna düştü. 1914 te Birinci Dünya Harbi nedeniyle de bankanın altın tediyeleri tamamen tatil edilerek, çıkardığı banknotlar devlet tarafından cebri tedâvül rejimine tâbi tutuldu. Bu banknotlar, Cumhûriyet döneminde de uzun yıllar tedâvülde kaldı. Yeni anlaşmalarla karşılık ödemesi geciktirildi. 1947 de hükûmetin isteği üzerine, piyasada 2-3 lira arasında geçen banknotların geri kalanı, karşılıkları altınla ödenmek sûretiyle tasfiye edilmiştir⁽⁶⁶⁾.

C) Altın veya Gümüş Paralarla Fels veya Mağşûş Paralar Arasında Ekonomik Değer İlişkileri:

Altın veya gümüşten darbedilen paralar yüzyıllar boyunca alım-satımlarda satış bedeli olarak kullanılmış, kâğıt para sistemlerine geçişte de uzun süre karşılık vasıfesi görmüştür. Altın ve gümüş paranın semenlik niteliği öz varlığından gelir. Bunların külçe hâlinde, semen olarak kullanılması yaygın değildir⁽⁶⁷⁾.

Felsler ve osmanlılarda mangır adı verilen bakır paralarla, mağşûş paralar, saf altın veya gümüşten basılan paralarla birlikte tedâvülde bulunmuştur. Bunların birbirlerine göre satın alma gücü ve değeri, maden değeri yanında, piyasaya sürülen miktara ve halkın rağbet derecesine göre zaman içinde oluşmuş, ekonomik şartlara göre değişiklikler arz etmiştir. Başka bir deyimle fels, mangır ve mağşûş paraların değerinin düşmesi veya yükselmesi altın veya gümüş paraya göre olmuştur. Çoğu zaman, altın ve gümüşe göre fazla değişiklik göstermeyen eşya fiyatları, halkın fels, mangır veya mağşûş paraya rağbet etmemesi yüzünden, sadece bu paralara göre değişiklik arz etmiştir. Fels ve mağşûş paralarda enflasyon farkını câiz gören Ebû Yûsuf'un görüşünü değerlendiren bu noktayı da dikkate almak gerekir.

Felslerin maden değerleri, genellikle tedâvüldeki değerlerinin altındadır. Altın ve gümüş paralar gibi mutlak değere sâhip değildirler. İlk Bizans felsleri yaklaşık 30 gr. dolaylarında iken müslümanların Suriye'yi fethi sırasında bu ağırlık 6 grama kadar düşmüştür. Arapların daha sonra Suriye ve Mısır yörelerinde bastığı felslerin de vezin tipi ve değeri, bölgeden bölgeye, hatta şehirden şehire farklılık göstermiştir⁽⁶⁸⁾.

Osmanlı hükûmeti, 1633 M. yıllarında İran seferi için Mısır Vâlisi Mirahur Ahmet Paşa'dan asker ve savaş malzemesi istemiş, Mısır hazînesinin ekonomik sıkıntı içinde bulunduğu bildirilince, İstanbul'dan Mısır'a 12.000 kantar bakır gönderilmiştir. Buna karşılık Mısır'dan 300.000 altın talep edilmiştir. Mısır'da, bu bakırların bir bölümünden "fels" basılmış, ancak mevsimin çok sıcak olması ve bazı darphâne işçilerinin bu yüzden ölümü üzerine fels basımından vazgeçilerek, bakır saçlar küçük parçalara ayrılmış ve bunlar halka zorla satılmıştır⁽⁶⁹⁾.

(63) Ergin, a.g.e., s.574,575.

(64) İbrahim Artuk, "Sikke", İ.A. X,s.638; Ergin, a.g.e., s.569; İbrahim ve Cevriye Artuk, *Katalog*, II,s.719.

(65) Artuk, *Katalog* II,s.719 dan naklen, A.Bayındır, a.g.e., s.20.

(66) Ergin, a.g.e., s.581 vd.

(67) es-Serahsî, *el-Mebsût*, XXII,s.21; el-Kâsânî, *Bedâiyu's-Sanâiyi*, VI,s.83,Beyrut 1974.

(68) R.S.Poole-W.H.Valentine, "Fels" mad., İ.A.V,s.539; Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I,s.639, "Fülûs" mad.

(69) Pakalın, a.g.e., I,s.637.

Sultan II nci Süleyman devrinde 1687 yıllarında Osmanlı hazinesinin sıkıntıya düşmesi nedeniyle, ikisi bir akçe'ye geçmek üzere 1,7 gr. ağırlığında hâlis bakırdan mangır kesilmişti. Bu mangırlar halk tarafından benimsenince, değerleri yükseltilmiş ve 1 mangır=1 akçe üzerinden işlem görmesi emredilmiştir⁽⁷⁰⁾.

Mağşûş sikkeler de maden değerinin üzerinde nominal (itibârî) bir değere sâhip olmuşlardır. 8 Nisan 1880 yılında "Meskûkât-ı Osmâniye Hakkında" çıkarılan bir kararnâmenin aşağıdaki maddelerinde bu değer farkı açıkça görülür.

Madde 6- "Hukûmete mağşûş sikke olarak borçlu olanlar, borçlarını hep mağşûş sikkelerle ödemek isterlerse %5'i itibârî değeri ile, kalan %95'i ise hakikî değeriyle kabul olunacaktır".

Madde 7- "Mağşûş sikkelerin hakikî değeri, itibârî değerinin yarısıdır"⁽⁷¹⁾.

D) Altın Veya Gümüş Para İle Kâğıt Para İlişkisi:

İbrâz edildiklerinde, altın karşılığı taahhüt olunan banknotlarla, karşılık gösterilen altın arasında değer farkı meydana gelmiştir. Bu durum, fels ve mağşûş paralarla altın ve gümüş paralar arasında meydana gelen satın alma gücü farkı ile aynı niteliktedir. Aşağıdaki uygulama örnekleri bunu göstermektedir:

1) Sultan Abdülmecid devrinde altına göre kâime değer kaybetmeye başladı. 1857'de yüz'lük altın 160 kuruşa çıkmıştı. Kâimenin değeri düştükçe, altının fiyatı yükseldi. Bu durumun muâmelâtı ters yönde etkilemesi üzerine kâimenin kaldırılmasına karar verildi⁽⁷²⁾.

2) Sultan Abdülaziz devrinde, iki buçuk milyon keselik kâime basılıp piyasaya sürülünce, 100 kuruşluk Mecidiye altının değeri 350 kuruşa kadar yükseldi. 1862'de kâimeler tedâvülden kaldırılınca, altının fiyatı yeniden 100 kuruşa indi⁽⁷³⁾.

3) Sultan II nci Abdülhamid'in ilk saltanat yılında 600.000 keselik (bir kese 500 kuruş demektir) kâime basıldı. 1878'de, bir Osmanlı altın lirasının değeri 350 kuruşa çıktı⁽⁷⁴⁾.

4) 1880 tarihli bir fermanla, kâimenin tamamının tedâvülden kaldırılarak, pek az kısmının halkın elinde kaldığı, 1880 yılı mallarından saf altınla ödenmesi kararlaştırılanlar dışındaki gelirlerin beşte biri karşılı-

ğında, 1 lira için 400'lük kâime alınmasının emredildiği anlaşılmaktadır⁽⁷⁵⁾.

1879 tarihli bir kararnâmede, borçlar kâime ile ödenirken, 450 kuruşluk kâime yerine bir yüz'lük altın (1 altın lira) veya borçları ödeme gününde, bir altın kaç kâime ederse o kadar kâime ödenmesi emrolunmuştur⁽⁷⁶⁾.

5) Sultan Mehmet Reşat (1909-1918) devrinde de çok miktarda kâğıt para çıkarıldı. Bu arada Osmanlı Bankası'nın çıkardığı banknotlar da cebri tedâvül rejimine tâbi tutuldu. İlk çıkarılan kâime, altınla hemen hemen başa baş giderken 1917 yılında 74 milyonluk kâğıt para çıkarılması üzerine, altının fiyatı 550 kuruşa kadar yükseldi. Mütârekeden sonra altının değeri 450 kuruşa düştü⁽⁷⁷⁾.

F) Gücünü Devletten Alan Kâğıt Paralar:

Merkez bankalarında stok edilen altın karşılığı olarak basılan kâğıt paraların gerektiğinde altına çevrilebilme imkânı vardı. Karşılığının bulunması, bu paraların halk tarafından tutulmasına neden oluyordu. Ancak halk giderek kâğıt paralara o kadar alışmıştı ki, artık karşılığını hatırına bile getirmeyen olmuştu. Bazı ülkeler, kâğıt paranın karşılığı olan altın stokunu piyasaya sürünce veya banknot çıkaran bankayı, banknotun karşılığını ödemekten muaf tutunca, kâğıt paraya olan güven sarsılmamış ve eskisi gibi tedâvülü devam etmiştir. Artık kâğıt para, devletlerin kanun gücü ile desteklediği ve alışkanlıkla tedâvül eden bir para hâline gelmiştir. Kâğıt para, gücünü devletten almaktadır. Devlet bu paraların taklit edilmemesi için gerekli tedbirleri alır.

İmam Muhammed'e göre, kendisiyle eşyaya değer biçilebilen herşey paradır. Böylece paranın altın, gümüş veya diğer madenlerden olması gerekmez⁽⁷⁸⁾. Felsler, mangır ve mağşûş paralar da birer bübâdele aracı olarak kullanılmıştır. Kâğıt para, önceki yüzyıllarda para fonksiyonu olan mübâdele vâsıtalarının yerine geçen, devletin desteklediği ve halkın muâmelelerde kullanmasıyla tedâvülünü örfleştirdiği bir para çeşidi olmuştur.

Ömer Nasuhi Bilmen kâğıt paralar için şöyle der: "Kâime ve evrâk-ı nakdiye denilen kâğıt paralar ve bankaların istenilen zaman nakde tahvil edilen ve bedeli alınabilen banknotları nûkûd hükmündedir.

(70) İ. ve C. Artuk, *Katloğ*, II, s. 602 den naklen, A. Bayındır, a.g.e., s. 18.

(71) Zeyl-i Dustûr, (tertib-i evvel), s. 59, 60, Matbaa-i Amira, 1298.

(72) Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzât, Ahvâl-i Mâliyet bahsi*, s. 11, 18, 1st.

(73) Artuk, *Katloğ*, I, s. 722.

(74) A.g.e., II, s. 730, 731.

(75) Bayındır, a.g.e., s. 27.

(76) A.g.e., a.y.

(77) A.g.e., s. 27, 28.

(78) el-Kâsânî, *Bedâiyü's-Sanâyi'* V, s. 185.

—Çünkü bunların altın ve gümüş gibi tedâvülü müteâreftir(örleşmiştir). Bunların karşılıkları hakîkî veya itibârî olarak mevcut bulunmaktadır. Bunlar hazır bir mal demektir ve âmmenin (toplumun) servetini teşkil etmektedir. Bunlardan kâfi miktara mâlik olanlar, fakirdeğil zengin sayılmaktadır. Bunlar mücerred birer alacak senedi mesâbesinde değildir. Bunların vâsıtasıyla filhâl istifade kâbilidir. Bunlar birer nakit, birer mübâdele vâsıtası olarak kabul edilmişlerdir. Velhâsıl, bunlar, sâir nükûât gibi istenildiği zaman sarf ve mübâdele edilebilmekte ve birer kıymeti hâiz olup ona göre muâmele yapılmaktadır⁽⁷⁹⁾.

Bu duruma göre, altın ve gümüş paralar dışında, nominal(itibarî) bir değerle tedâvül eden fels, mangır ve mağşûş paralara kıyas ederek, kâğıt parayı semen saymak gerekir. Bu paraların semen oluşu örne dayandığına göre, kâğıt paralar da "örf delili" ile semen olmuş bulunur.

Müslümanların örf ve âdetlerinin bir huccet olduğu hadis-i şeriflerle sâbittir:

H. Peygamber(S.A.S) şöyle buyurur:

"Müslümanların güzel gördüğü şeyler, Allah katında da güzeldir"⁽⁸⁰⁾.

"Müslümanların çirkin gördüğü şeyler, Allah katında da çirkindir"⁽⁸¹⁾.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

"İslâm'da Para-Kredi ve Enflasyon" konusundaki bu inceleme ve araştırmalarımızla ulaştığımız sonuçları şöylece ifade edebiliriz:

1) İslâm'da para, altın veya gümüşten olabileceği gibi, diğer madenlerden, hakîkî veya itibârî karşılığı bulunan kâğıtlardan da basılabilir. Altın ve gümüş gerçek değeriyle, diğer tüm paralar nominal değeriyle tedâvül ederler.

2) İslâm'ın çıkışından, 20 nci yüzyılın ilk çeyreğine kadar bütün İslâm ülkelerinde genellikle birden fazla para çeşidi, birlikte tedâvülde bulunmuştur. Bu paraların satın alma güçleri, genellikle birbirlerine göre belirlenmiştir.

3) Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî, bir görüşünde Ahmed b. Hanbel ve ilk görüşünde İmam Mâlik'in dâhil olduğu İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre, paranın değerinin düşmesi veya yükselmesi, borçların ödenmesinde dikkate alınmaz. Bu hukukçulara göre,

re, ölçü, tartı veya standart olup da sayı ile alınıp satılan şeyler(misliyat), zimmette borç olunca misilleriyle borçlanılmış olur. Borçlanma tarihi ile ödeme tarihi arasındaki değer değişiklikleri dikkate alınmaksızın, mislini ödemekle borç ortadan kalkar.

4) Tamamı veya yarıdan fazlası altın veya gümüş olan paralarla yapılacak ödemelerde, borçlanma tarihi ile ödeme tarihi arasındaki değer değişikliklerinin dikkate alınamayacağı konusunda icmâ'(ittifak) vardır. Bu görüşe Ebû Yûsuf da dâhildir. İbn Âbidîn bu noktayı özellikle belirtmiştir. Bunlardan hangi para üzerine akit yapılmışsa, sâdece onu vermekle borç düşer. Borçlanma ile ödeme tarihi arasındaki değer değişikliklerine bakılmaz. Satıcı veya alıcı için muhayyerlik hakkı da bulunmaz⁽¹⁾.

5) Ebû Yûsuf, altın ve gümüş para dışındaki madenî paralar için enflasyon farkını kabul etmiştir. Bu görüş bütün misli malları da kapsamına alır. Bu görüşü, örnekler üzerinde düşünürsek, şöylece ifade edebiliriz:

Ebû Yûsuf, yukarıda da belirttiğimiz gibi altın ve gümüş para borçlarında enflasyon farkını kabul etmez. Onun görüşü, fels, mangır ve mağşûş para gibi altın ve gümüş para dışında meydana gelen paralar için geçerlidir. Bunlar maden değeri dışında nominal bir değerle tedâvül eden paralardır. Kâğıt para da bu kabildendir.

Ancak şunu hemen belirtelim ki, İmam Ebû Yûsuf devrinde felsler, altın ve gümüş paralarla birlikte tedâvüldedir. Bunların mutlak değerleri, standart vezinleri yoktur. Aynı ülke sınırları içinde bile şehirden şehire değişebilen, nominal değerleri vardır. İnsanların rağbet edip etmemesine göre, değişiklik gösteren satın alma gücü karşısında, bunları sağlam bir paraya bağlamak ihtiyacını Ebû Yûsuf duymuş olabilir. Çünkü, tedâvülden kalkması veya satın alma gücünde değişiklik olması hâlinde felsin kıymeti, satım akdinde akit tarihi, karzda teslim tarihindeki altın veya gümüş kıymeti üzerinden hesaplanmıştır⁽²⁾. Bu, bir enflasyon farkından çok, aynı anda tedâvülde bulunan iki para arasında "kur ayarlaması" olarak düşünülebilir. Meselâ:

Bir kimse diğerinden 100 dirhem karşılığı olan 1000 fels veya 100 dînâr(altın) karşılığı olan 200 kâime ödünç olarak alsa, bir yıl sonra fels, dirhem karşısında, kâime de dînâr karşısında %100 değer kaybetse, Ebû Yûsuf'a göre 1000 fels yerine 2000 fels, 200 kâime yerine de 400 kâime ödemek gerekecektir. Fakat bu kimse, ödünç olarak 100 dirhem veya 100 dînâr(altın) lirayı almış bulunsaydı, bunları ilâve yapmaksızın ödemesi gerekecekti.

(79) Bilmen, Büyük İslâm İlimihâli, s.349, Evrak-ı nakdiye ile banknotların zekâtı bahsi, İstanbul 1970.

(80) Ahmed b. Hanbel, Musned, I, s.379.

(81) İbn Mâce, Fitne:8.

(1) İbn Âbidîn, Resâ'il II, s.61, 63, 64.

(2) İbn Âbidîn, a.g.e., II, s.52.

Aynı esasî kâğıt paralar için düşünürsek; temelde, kâğıt paralar Osmanlı devrindeki kâimelerle aynı niteliktedir. Ancak kâimeler, belirli altın lira karşılık alınarak basılır ve satın alma gücü o altın liraya göre her zamantebit edilebilirdi. Meselâ, 1 yüzlük altın lira = 1 kâime olmak üzere para basılmışsa, 1 yıl sonra, 1 yüzlük altın = 5 kâime olunca, kâime altına göre %50 değer kaybetmiş demektir. Borçların kâime ile ödenmesinde, zaman zaman altına göre yapılan ayarlamaların da, aynı anda tedâvülde bulunan iki para arasındaki "kur ayarlaması" olarak düşünmek mümkündür⁽³⁾.

Bu günkü kâğıt paralara gelince; Tedâvülde bir çeşit para vardır. Basımında altın, gümüş veya başka bir para, ya da ekonomik değer karşılık gösterilmez. Eşyâ fiyatlarında meydana gelen değişiklikler dışında, paranın değerini ölçmeye yarayan herhangi bir kriter mevcut değildir. Yabancı ülkelerin paralarına göre yapılan kur ayarlamaları, yerli paranın sadece o paralar karşısındaki değerini belirtir. Döviz işlemleri bu paraların nominal değeri üzerinden yapılır. Mücerret, eşyâ fiyatlarındaki değişiklikleri ölçü alarak, bunu borçların ödenmesinde esas kabul etmek taraflar arasında anlaşmazlıklara yol açar. İslâm'da akitlerde açıklık ve belirlilik esastır. Karz akdinde, ödünç alansonunda ne ödeyeceğini bilmezse, satım akdinde veresiye mal alan, va'de tarihinde ne kadar borç ödeyeceğini önceden bilmezse, bu bilinmezlikler akdi fesâda götürür. Karz bir teberru olmaktan çıkar, sanki para hemen mala bağlanmış gibi, riske girmeksizin, ödünç veren için açıktan kazanç yolu olur. Satım akdinde ise, satılan mal belli olduğu için, borcu ödeme tarihindeki kıymeti istenir hâle gelir. Aylara günlere göre, enflasyon oranını, belirlemek zan ve tahmine dayanır. Zan ve tahmin üzerine hüküm bina edilemez.

Ödünç para veren kimse, eğer fâiz almayı düşünmüyorsa paranın değer kaybını düşünmez. Karza va'dedilen mânevî ecir bu düşünceye engel olur. Bu konuda Hz.Peygamber(S.A.V)'den çeşitli hadisler nakledilmiştir. Ezcümle:

Enes b. Mâlik(R.A)'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

"Allah'ın Resûlü şöyle buyurdu: Mi'râc gecesi bana Cennet kapısında şöyle bir yazı gösterildi: Sadaka için 10 kat, karz için ise 18 kat ecir vardır.Dedim ki, Yâ Cibrîl; karz niçin sadakadan daha fazîletlidir? Şöyle dedi: Şüphesiz dilenci parası varken de ister. Fakat ödünç isteyen, gerçek ihtiyacı sebebiyle ister"⁽⁴⁾.

"Bir kimse sıkıntıda olanın sıkıntısını giderirse, Allah da dünya ve âhirette onun sıkıntısını giderir. Kul, kardeşine yardımcı oldukça Allah da ona yardımcı olur"⁽⁵⁾.

Ödünç gerçek ihtiyacı için alan, eğer geri ödemede güçlük çekiyorsa, kendisine mühlet tanınması, hatta mümkünse, ödemedi muaf tutulması teşvik edilmişken, onu daha büyük sıkıntılara düşürecek ilâvelerde bulunmak uygun düşmez.

Ancak ister karz akdinde, isterse satım akdinde olsun, borcunu va'de tarihinde geri istendiği hâlde kötü niyetle ödemeyen, alacaklısını, icrâ kapılarında büyük sıkıntılara düşüren borçluları bu kolaylıklardan yararlandırmak da alacaklıya karşı haksızlık olur. Karz akdinde geri isteme tarihinden, satım akdinde ve diğer borçlarda va'de tarihinden sonrası için adalet ve nısfet kurallarına göre bir tazminât düşünmek uygun olur. Zaten akitlerde taraflar kendi yükümlülüklerini ifâ ederken çıkacak masrafları ve külfetleri üzerlerine almış olurlar.

6) İslâm'da karz akdi, kısa va'deli ve küçük kredileri temin etmek için yeterli olabilir. Uzun va'deli ve büyük krediler için "kâr ortaklığı" esasî getirilmiştir. Krediyi ihtiyacı olan iş adamı dürüst çalışır, ortaklarını gerçek mal varlığına hissedar yapar ve gerçek kârı anlaşma esaslarına göre onlarla paylaşmaya râzî olursa, kredi problemini çözüm yolu bulmak kolaylaşabilir. Uzun va'deli büyük kredileri, ancak kâr ortaklığı içinde sağlamak mümkündür. İnan ve Müdârabe şirketleri bu amaca yöneliktir. Kısaca bu iki şirket üzerinde duracağız:

a) İnan Şirketi:

Bu şirket bu günkü Anonim Şirketlerin benzeridir. Ancak ortakların haklarını koruyucu nitelikteki bazı ana prensipler dikkati çekmektedir.⁽⁶⁾ Şöyleki: 100 kişi 1'er milyon lirâ sermaye çıkararak bir şirket oluştursalar, sermaye mala dönüşünce, her ortağın, tüm şirket mal varlığı üzerinde %1 nisbetinde hakkı olur. Kâr, aralarındaki anlaşmaya göre paylaşılır. Zarara da her ortak %1 oranında katlanır. Yıl sonlarında kâr kısmen dağıtılır veya hiç dağıtılmazsa, ortaklar bundan etkilenmez. Dağıtılmayan kâr şirketin mal varlığına yansıtacağı için hisse büyümüş olur. Hareketli bir ticâretten sonra, diyelim 5 nci yılın sonunda, hisselerin para olarak belirlenmesi gerekince, bütün borçlar ve amortisman bedelleri düşüldükten sonra şirketin müsbet mal varlığı yeni fiyatlar üzerinden değerlendirilince 2 milyar olsa, her ortağın hissesi 1 milyondan 20 milyona çıkmış olur. İlk kuruluşta, üye-

(3) Zeyl-i Dustur, I,s.2, İstanbul 1298.

(4) el-Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, IV,s.126; İbn Mâce Sadakat: 19.

(5) Müslim, Zikr:28; Ebû Dâvud, Edeb:60;Tirmizî, Birr:19; Kur'ân:10; İbn Mâce, Mukaddime: 17; Sadakât:14.

(6) es-Serahsî, el-Kâsânî, Bedâi'iu's-Sanâi, c.VI,s.57; İbn Âbidîn, Reddû'l-Muhtâr, III,s.372.

rinde 1 milyon yazan hisse senedine 20 milyon yazmak gerekecektir. Böyle bir şirket %51 hisse sâhiplerince yönetiliyorsa, yeni değerlemeye göre, 1 milyar 20 milyon tutarındaki 51 hisseyi almadıkça, başkası şirketi ele geçiremeyecektir.

Anonim şirketlerde ise bazan çeyrek asır geçtiği hâlde hiç değiştirilmemiş hisse senetleri vardır. Şirketin ilk kuruluştaki sermayesi 100 milyon olsa, 10 yıl sonra enflasyonlar sebebiyle gerçek mal varlığı yeni değerlemede 3 milyar liraya çıkmış olabilir. Bu şirket 100 ortaklı olsa, mal varlığı üzerindeki hak 30 ar milyon iken, sandıktaki üzerinde 1 milyon yazan hisse senedinin belki nominal değer olarak iki katına satılmış olması bir çelişkidir. Gerçek değeri 30 milyon dolaylarında olan bir hisse senedi 28 milyon eksiğine satılırken, iki katı bir fiyatla satıldığını söylemek ekonomik gerçeklere uygun düşmez. Şirketlerin mal varlığını yeni bir değerlemeye tâbi tutarak, bunu hisse senetlerine yansıtmak hakkaniyete uygun düşer. Bu, şirketlerin canlanmasına ve yeni kredi bulmalarına büyük ölçüde yardımcı olur.

b) Müdâra Şirketi:

Bir veya daha fazla ortak sermayeyi, diğer ortak da çalışmasını ortaya koyarak şirket kurabilir. Buna müdâra şirketi denir.⁽⁷⁾

Elinde büyük meblâğlara ulaşan nakit parası olan birçok kimseler bunu işletmek, ticârî bir işte kullanmak ister. Fakat bilgisi, tecrübesi veya sağlığı elverişli olmadığı için bu arzusunu gerçekleştiremez. Yine toplumda bilgili, yetenekli ve ticâret işine yatkın birçok kimseler de, sermaye yokluğundan dolayı ticarete atılamaz. İşte birbirine muhtaç olan bu iki unsur müdâra şirketi bir araya getirir ve iki taraf da bundan kârlı çıkar. Toplumda muattal kalan sermayeler ve iş imkânı bulamayan kabiliyetler değerlendirilmiş olur. Bu çeşit ortaklık tamamen güvene dayanır. İş yürütmeyi üzerine alan ortak güvene lâyık olmaya çalışır. Giderek dürüst iş adamları meydana gelebilir.

Kârın paylaşılması anlaşmaya göre olur. İş yürütenin kasti olmaksızın meydana gelecek zarar, önce kârdan, bu yetmezse ana paradan karşılanır. İş yürüten ortağın kasti olmadıkça, zararlardan şahsî sorumluluğu yoktur.

Kısa veya uzun va'deli krediye ihtiyacı olan iş adamı, kârdan fedâkârlık ederek, müdâra yoluyla kredi sağlayabilir. Müdâra için alınan kredinin hesabı ayrı tutulur ve süre de belirlenmiş olursa, alınan

kredi ve buna isâbet eden kâr süre sonunda iade edilir.

7) Şartlı kredileri ortaklık içinde değerlendirmek mümkündür. Kredinin hangi projede kullanılacağı belirlenmekle kurulacak tesis ortak mülk olur. Mesele; iki kişi mesken yapmak üzere anlaşsalar birisi arsayı ve su basmanına kadar olan kısmı sağlasa, diğeri de proje üzerinden belirli olan mâliyet hesaplarına göre, geri kalan oranlarına göre ortak olur. Krediyi veren, kendi hissesini kâr ekleyerek, diğer ortağa peşin veya taksitle satabilir.

Devletin fertlerle ortak işler yapması, yatırımlar için şartlı veya şartsız krediler vermesi mümkündür.

Hiz. Ömer (R.A) in oğullarının uygulaması bu konuda dikkati çeken bir örnektir. Uygulama şöyle olmuştur:

Hiz. Ömer'in iki oğlu Abdullah ve Ubeydullah Irak ordusuna katılmışlardı. Dönüş için paraları yoktu. O bölgede görevli zekât memuru olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye başvurdular. Ebû Mûsâ onları iyi karşıladı. Toplanan zekât hazînesini göstererek bunları Halife Ömer'e göndermek istediğini söyledi ve şunu ilave etti:

—Bunları size kredi olarak vereyim. Buradan mal satın alarak Medîne'ye varınca satarsınız. Ana parayı Mü'minlerin Emîrine verirsiniz, kâr da aranızda ortak olur. Ebû Mûsâ krediyi teslim edip Hiz. Ömer'e yazdı. Abdullah ve Ubeydullah Irak'tan aldıkları malları Medîne'de sattılar ve kâr sağladılar. Yalnız ana parayı Ömer'e getirince, Halife şöyle dedi:

—Ebû Mûsâ bütün orduya, sizin gibi kredi dağıttı mı? Hayır, cevabını alınca da;

—Ana parayı ve elde ettiğiniz kârı beytül-mâle teslim ediniz, dedi. Ubeydullah şöyle dedi:

—Mal yolda helâk olsaydı tazmin edecektik. Bu arada diğer bir sahâbî söz alarak şöyle dedi:

—Ey Ömer, bu sermayeyi kredi olarak kabul etmeniz, yani bunu müdâra şirketi olarak değerlendirseniz böylece, ana paranın tümü ve kârın yarısı beytül-mâle, kârın diğer yarısı da Hiz. Ömer'in iki oğluna verilecektir. Ömer (R.A) buna râzı oldu ve hüküm uygulandı.⁽⁸⁾

En doğru olanı bilen Allah'dır. Hatalarımızın affını diler, doğruyu bulmada yardımcı olmasını Yüce Mevla'dan niyaz ederim.

(7) es-Serahsî, a.g.e., XXII,s.18; İbn Âbidîn, a.g.e., IV,s.504. es-Zeylâî, Tebyînu'l-Hakâik, V,s.52.

(8) ez-Zeylâî, Nasbu'r-Râye, c.IV,s.113.

KAYNAKLAR

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâz'il-Kur'ân'i'l-Kerîm*, Kâhira 1378/1958.

Abdulhamîd, Muhammed Muhyîddîn, *el-Ahvâlu's-Şahsiyye*, 2.Bası, Matbaatu's-Saâde, Mısır 1377-195.

Ahmed Cevdet Paşa, *Maruzât*, İstanbul 1980.

Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), *el-Musned*, c.I-VI, Mısır, Bulak 1313/1895.

Artuk, İbrâhîm, "Sikke", İ.A., X, M.E.Basımevi, İstanbul 1961.

Bayındır, Abdulazîz, "Paranın Dğer Kaybetmesiyle Ortaya Çıkan Problemler ve İslâm Hukukuna Göre Çözüm Yolları", İslâm açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları, Ensar Neşriyât, İstanbul 1983.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn (ö.458/1065), *es-Sunenü'l-Kubrâ*, I-X, Haydarâbad 1352-1933.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İsti-lâhât-ı Fkhiyye Kâmusu*, I-VIII, İstanbul 1967.

-Büyük İslâm İlmihâli, Banknot ve Kâğıt Paraların Zekâtı bahsi.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (ö.256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, Dâru't-Tibâati'l-Amira, İstanbul 1325/1907.

el-Cezîrî, Abdurrahmân, *Kitâbu'l-Fikh ale'l-Mezâhibi'l-Erbâa*, I-V, 6.Bası, Mısır (t.)

Çantay, Hasan Basri (ö.1385/1966), *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, I-III, nşr.; Mürşit Çantay, İstanbul 1965.

Döndüren, Hamdi, *İslâm Hukukuna Göre Alım Satımda Kâr Hadleri*, İnce Matbaacılık Tesisleri 1984.

Dustûr Zeyli (Tertîb-i Evvel), Matbaa-i Amira 1298.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî (ö.275/888), *Sunen*, I-IV, nşr. M.M.Abdulhamîd, Mısır (tarihsiz)

Ergin, Feridun, *İktisat*, Hamle Matbaası, İstanbul 1864.

el-Fetâvâ'l-Hindîyye, I-VI, Mısır, Bulak 1310/1892.

el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye (Hindiye kenarında).

İbnu'l-Humâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdî'l-Vâhid (ö.861/1457), *Fethu'l-Kadîr*, 1.Bası, I-VI, Mısır, Bulak 1316/1898.

İbnu'l Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed (ö.620/1223), *el-Muğnî*, 3.Bası, I-X, Dâru'l-Menâr, Kâhira 1970.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö.275/888), *Sunen*, I-II, thk. ve nşr. M.F.Abdulbâkî, Mısır 1372/1952.

el-Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd (ö.587/1191), *Bedâiyu's-Sanâyi' fi Tertîbi's-Şerâyi'*, 2.Bası, I-VII, nşr.

Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbî, Beyrut 1374/1974.

Mâlik b. Enes (ö.179/795), *el-Muvatta'*, I-II, nşr. M.F.Abdulbâkî, Mısır 1951.

el-Mâverdî, Ebu'l-Hasen Afî b. Muhammed b. Habîb (ö.450/1058), *Ahkâmu's-Sultânîyye*, Kâhira 1298.

el-Mevsîlî, Mecdudî Abdullâh (ö.683/1284), *el-İhtiyâr li Ta'îlî'l-Muhtâr*, I-V, Kâhira (t.y.).

Miras, Kâmil (ö.1376/1958), *Sahîh-ı Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 2.Bası, I-XII, D.İ.B.Yayını, Ankara 1957-1972.

Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc (ö.261/874), *Sahîhu Muslim*, I-V, nşr. M.F.Abdulbâkî, Mısır 1374-1375/1955-56.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân b. Şuayb (279/892), *Sunen* (Suyûtî'nin şerhi ile birlikte), I-VIII, Mısır 1964.

Pakalın, M.Zekî, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2.Bası, M.E.B.Yayını.

R.S.Poole-W.H.Valentine, "Fels", İ.A., V.

es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl (ö.490/1097), *el-Mebsût*, 3.Bası, I-XXX, nşr. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1398/1978.

Şafak, Ali, "Enflasyon Olayı ve Önleyici Tedbirler", Ensar nşr., ist.1983.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Afî (ö.1255/1839), *Neylu'l-Evtâr fi Şerh-i Munteka'l-Ahbâr*, I-VIII, Mısır (tarihsiz)

eş-Şîrâzî, Ebû İshak İbrâhîm b. Afî (ö.476/1083),

et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ (ö.279/892), *Sunen*, I-V, thk. A.M.Şâkir, Kâhira 1356/1937.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Akçe", İ.A. I.

Wensinck, A.J. et J.P.De Hass., *Concordance et Indices de la Tradition Musulmane*, I-VII, Leiden, E.J. Brill 1936-1969.

ez-Zuhaylî, Vehb, *el-Fikhu'l-İslâmî fi Uslûbihi'l-Cedîd*, 2. Bası, c.I-II, Dimaşk (tarihsiz).